

Leger, staat en politiek: de grenzen aan macht in Turkije

Turkije Instituut i.s.m. Studium Generale Leiden i.h.k.v. de lezingenreeks 'Over de grenzen van Turkije'

Woensdag 5 maart 2008

Steenschuur 25, Leiden

Spreker: Dr. Kutsal Yeşilkağıt, Utrechtse School voor Bestuurs- en Organiseringswetenschap, Universiteit Utrecht

Moderator: Ritske Bloemendaal, Centre for European Security Studies Groningen

28 februari 1997

Kutsal Yeşilkağıt memoreerde aan het begin van zijn lezing de stemming in Turkije bijna exact 11 jaar geleden, toen hij onderzoek deed in Ankara. In de zomer van 1996 was voor het eerst in de geschiedenis van de Republiek een islamistische premier aangetreden. Yeşilkağıt viel met zijn neus in de boter: op 28 februari 1997 intervenueerde het Turkse leger in de politiek en dwong het premier Necmettin Erbakan uiteindelijk tot aftreden. Deze interventie is de geschiedenis ingegaan als een postmoderne staatsgreep: er vloeide geen bloed, er barstte geen strijd los. Desondanks liet het leger eens te meer zijn invloed gelden. Waar is de macht van het leger op gebaseerd en hoe verhoudt zich deze prominente positie tot de huidige politieke hervormingen, de EU en de islam?

De macht van het leger

De Turken zijn een natie van krijgers, zo wordt schoolkinderen ingeprent. Naast de islam was het leger was een van de pijlers van de Osmaanse staat. In eerste instantie was dat het keurkorps der Janitsaren, totdat het leger in de negentiende eeuw op westerse leest gemoderniseerd werd. De militaire klasse vormde langzamerhand de intellectuele voorhoede die pleitte voor de hervorming van de Osmaanse staat. Een sterke economische middenklasse, zoals die in West-

Europa de motor achter modernisering was, ontbrak. Ook de latere stichters van de moderne Republiek Turkije (1923) kwamen voort uit het Osmaanse leger. De geschiedenis van het leger en de geschiedenis van de ontwikkeling van een natiestaat zijn dus nauw met elkaar verbonden.

Hoewel het leger vaak wordt gezien als anti-islam en pro-secularisme, stelt Yeşilkağıt dat het zijn belangrijkste taak bovenal weggelegd ziet in het bewaken van de eenheid van de Turkse staat zoals die nu is. De huidige grenzen werden bepaald door het Verdrag van Lausanne van 1923, dat na de Turkse onafhankelijkheidsstrijd de plaats innam van het Verdrag van Sèvres (1920), het angstbeeld van de Turkse militairen. Volgens 'Sèvres' was van Turkije niet veel meer overgebleven dan een

rompstaat in Anatolië. Desalniettemin is het secularisme een belangrijke ideologische pijler van het leger; het is de waarborg tegen een tweedeling van de samenleving in gelovigen en niet-gelovigen. De tweede pijler is het nationalisme, de waarborg tegen separatisme van minderheden binnen de grenzen en dreiging van buitenaf.

Naast de historische achtergrond spelen ook institutionele factoren een rol in de positie van het leger. Tot aan de jaren '60 was sprake van een civiel-militaire hegemonie: een zeer innige band tussen de legertop en de bureaucratische elite. Totdat Abdullah Gül (zomer 2007)aantrad, werd de functie van president bekleed door een oud-generaal of iemand met een smetteloos seculiere staat van dienst. Het presidentschap was dus een belangrijk machtsbastion van het leger, evenals de Nationale Veiligheidsraad die tot 2004 de politieke agenda medebepaalde.

Verder is het pensioenfonds voor militairen een van de grootste holdings in Turkije en hebben militairen zitting in diverse toezichtorganen zoals de Raad voor Media en de Onderwijsraad. Het Turkse leger was kortom alomtegenwoordig in de belangrijkste Turkse instituties.

Het leger en de islam

De verhouding tussen het leger en politieke islam wordt grotendeels bepaald door een diepgewortelde angst voor tweedeling van de Turkse samenleving in enerzijds westers georiënteerde secularisten en anderzijds op het oosten gerichte islamisten. Het probleem ligt dus niet zozeer bij religie zelf, maar de angst voor de polariserende kracht die ervan uit kan gaan als politieke islam teveel ruimte krijgt, aldus Yeşilkağıt. De geschiedenis van militaire coups illustreert dat, stelt hij. In 1960 ageerde het leger tegen religieus populisme dat in de jaren '50 op was gekomen. De staat diende als tegenwicht een verlichte vorm van islam te stimuleren. In de nasleep van de 1980 werd islam zelfs gepropageerd: de staat stelde religieus onderwijs verplicht. De achterliggende gedachte was dat door de staat gecontroleerde religie het als tegengif zou dienen tegen andere vormen van (links en rechts) extremisme. De aanleiding voor het ingrijpen in 1997 was daarom verassend genoeg de groei van imamopleidingen, die volgens het leger een gevaar voor de eenheid van het land vormden. Het leger heeft steeds een andere houding aangenomen tegenover politieke islam en was niet altijd even succesvol. 'Maar het streven van het leger naar het bewaren van de eenheid van de staat en het tegengaan van extremisme en polarisatie heeft tot 1980 de politieke islam buiten de deur gehouden,' stelt Yeşilkağıt.

Leger, AKP en EU

Het valt niet te ontkennen dat de relatie met de huidige regeringspartij AKP moeizaam is, aldus Yeşilkağıt. Sinds het aantreden van de AKP in 2002 nemen leden van de partij steeds meer belangrijke posities in op alle niveaus van de Turkse bureaucratie, in de eerste plaats natuurlijk het

presidentschap. En nu het verbod op het dragen van een hoofddoek in universiteiten recentelijk is opgeheven, bestaat de angst dat het daar niet bij zal blijven. Toch gelooft Yeşilkağıt niet dat er voldoende draagkracht is voor een interventie door het leger. Daarvoor gaat het economisch te goed met Turkije.

De relatie tussen het leger en de EU is ambivalent. Europa staat voor modernisering en democratie, maar de EU heeft kritiek op het Kemalisme en eist een andere invulling van de civiel-militaire betrekkingen in Turkije. Bovendien steunt de EU de AKP-regering. Het leger is voorstander van EU-lidmaatschap, maar vreest onder de huidige omstandigheden voor verdere islamisering.

De toekomst

Het Turkse leger staat te boek als een star instituut. Dat valt wel mee, vindt Yeşilkağıt, al het is een gesloten bolwerk waarin een strakke hiërarchie heerst. Naar buiten toe is het leger echter wel degelijk in staat om zijn ideologie aan te passen aan de huidige ontwikkelingen. Een aantal factoren is van invloed op de rol van het leger in de toekomst. Allereerst is dat de ideologische oriëntatie van het leger en de manier waarop deze zich verhoudt tot politieke krachten in de Turkse samenleving. In het verlengde daarvan is het van belang of en in welke mate het leger een bedreiging van de eenheid van de staat ervaart. In de derde plaats is dat de legitimiteit van het leger onder de bevolking: de Turkse natie is een volk van krijgers, zo zagen we al eerder, en het leger kan altijd nog op veel steun vanuit de bevolking rekenen. Ten vierde, besluit Yeşilkağıt, gaat het om het draagvlak voor interventie: er moet een direct, acuut gevaar bestaan en een gevoel van urgente crisis heersen, wil er voldoende draagkracht zijn voor militair ingrijpen in de Turkse politiek.

Vragen uit het publiek

Na een korte reflectie op de lezing door moderator Ritske Bloemendaal, kreeg het publiek gelegenheid vragen te stellen. Hoe kijkt de doorsnee Turk tegen de dienstplicht aan? Enerzijds is de strikte hiërarchie verstikkend, zei Yeşilkağıt. Anderzijds is de dienstplicht een *rite de passage* die een belangrijke plaats inneemt in de Turkse samenleving die immers gedomineerd wordt door mannen. Uiteraard kwam ook de strijd van het Turkse leger tegen de PKK aan de orde. Welke invloed heeft die op het handhaven van de machtspositie van het leger? De macht van het leger wordt ingeperkt door de precaire politieke verhoudingen in de regio en in Turkije zelf, antwoordde Yeşilkağıt. Het militaire machtsvertoon van de jaren '80 en '90 zou nu niet meer kunnen: daarvoor zijn de risico's die gepaard gaan met bijvoorbeeld een grootscheepse invasie in Noord-Irak te groot. Bovendien staat het leger onder druk, internationaal maar ook in Turkije zelf. Het moet in zekere zin aan zijn imago denken. Waar vindt het besluitvormingsproces plaats, vroeg iemand uit het publiek, in hoeverre is er sprake van achterkamertjespolitiek of bepalen hoge Turkse militairen wat er gebeurt? Volgens insiders bepaalde de politiek uiteindelijk wat er recentelijk (strijd tegen PKK, red.) gebeurde en hoe ver dat

kon gaan, meende Yeşilkağıt. Bloemendaal benadrukte dat hoewel de democratie in Turkije goed functioneert, de macht gedeeld wordt door politiek en leger, oftewel: de invloed van Turkse hoge militairen achter de schermen is groot. Yeşilkağıt voegde daaraan toe dat er verschillende modellen mogelijk zijn. Het Turkse model lijkt wel wat op het Amerikaanse model, waarin hoge militairen veel invloed kunnen hebben op het buitenlandse beleid.

Hoeveel invloed heeft het leger op de inktvlekwerking van politieke islam? In feite is er in Turkije geen *scheiding* van staat en religie, maar wordt religie gecontroleerd door de staat. Net als in de negentiende eeuw is religie een politiek instrument. Het leger acht religie te belangrijk om over te laten aan de burger en vanuit die gedachte heeft het enkele malen ingegrepen, aldus Yeşilkağıt in antwoord op de vraag. Inderdaad heeft de beslissing van het leger in 1980-82 om religieus

onderwijs verplicht te stellen een enorme invloed gehad, stelde Yeşilkağıt. In zekere zin heeft het leger een monster van Frankenstein gecreëerd en vervolgens in 1997 getracht deze te bestrijden. Zo traden er telkens onbedoelde neveneffecten op. Heerst er onder Turkse militairen een soort wantrouwen jegens het Turkse volk, vroeg iemand vervolgens. Dat is lastig te zeggen, vond Yeşilkağıt, al heeft het leger zijn imago soms inderdaad niet mee. Het is vooral van belang inzicht te krijgen in de historische achtergrond van de positie en de rol van het leger in Turkije om te begrijpen waarom de civiel-militaire verhoudingen zijn zoals ze zijn.

Hoeveel waarde moeten we hechten aan de invloed van de zogeheten *diepe staat* (een ondergrondse organisatie van officieren, politieagenten, paramilitaire groeperingen die is opgericht tijdens de Koude Oorlog - Yeşilkağıt) in Turkije? En wat gebeurt er als Turkije wel of juist niet lid wordt van de EU? Het leger zal zich, als instituut, nooit openlijk zijn steun uitspreken voor de diepe staat, hoewel een deel van de militaire staf sympathie heeft voor het bestaan van een dergelijke organisatie. Hoe die verhoudingen precies liggen, valt echter moeilijk te zeggen. Wat betreft Europa: een deel van de officieren zal de Turkse onafhankelijkheid willen bewaren, maar het leger als instituut is voor toetreding, aldus Yeşilkağıt. De ambivalentie jegens Europa blijft echter. Immers, wat betekent verdergaande 'europeanisering' voor de machtsbalans in Turkije? Als dit een tendens tot decentralisatie betekent of meer ruimte voor politieke islam, dan zal het leger daar zeer zeker tegen zijn.